

Kommunismen som relation mellem Sovjet og Danmark 1917-1990

af Morten Thing

[Sune Jungar og Bent Jensen (red.): *Sovjetunionen och Norden - konflikt, kontakt, influenser*, 23. Nordiska Historikermötet Tammerfors 7.-12.8.1997, Historiallinen Arkisto 110:1, Helsingfors 1997, s. 185-200.]

Relation, form og funktion

I det følgende vil jeg se nærmere på relationen mellem kommunismen i Danmark og Rusland om den så hedder bolsjevikkerne/VKP(b)/Komintern/SUKP eller Sovjet. Det er imidlertid især formen denne relation antager, som der skal redegøres for. Det drejer sig om ændringer og tilføjelser af nye momenter i selve relationens form. Afsluttende skal jeg kort berøre problemet om indholdet eller funktionen af relationen.

1. Før 1917

I perioden før oktoberrevolutionen eksisterede der ikke nogen reelle forbindelser mellem bolsjevikkerne og danske revolutionære miljøer. Som Aleksander Kan har vist¹, var det især til Norge og Sverige disse førrevolutionære bånd gik. Kan peger på den rolle, Alfred Kruse kom til at spille i 'Højforræderiprocessen' i 1916, på Bucharins forsøg på gennem Stauning at få opholdstilladelse i Danmark. Man kunne ligeledes pege på Kolontajs forsøg på at få opholdstilladelse i Danmark. Staunings indstilling var, at hvis hun ville afholde sig fra politisk virksomhed, kunne hun godt blive her.

Man kunne også pege på forbindelser til det eksil-jødiske miljø i København. Vi ved endnu ikke præcis, hvordan forbindelserne har været. Men politiet i København interesserer sig meget for 'Bolsjevikklubben', 'Kommunistklubben', eller hvad den nu måtte hedde. Dens leder, skrædderen Nikolaj (Nahum) Klass. Han antages at formidle penge for russerne i 1919, hvad der dog ikke kan bevises. Men han er politisk aktiv også før revolutionen, og der kan meget vel have været forbindelser via dette miljø.

Ellers er de tidlige forbindelser især dem, som måtte være knyttet gennem Zimmerwaldbevægelsen, hvortil Socialistisk Ungdomsforbund Forbund (SUF) var knyttet. Ikke mindst Marie Nielsen, som markerede partiets venstrefløj i Socialdemokratiets hovedbestyrelse, var meget knyttet til zimmerwaldoppositionen og korresponderede bl.a. med Angelica Balabanova. Hun deltog tillige i det tredje zimmerwaldmøde i Stockholm i 1917.

På grund af bindingen til det tyske SPD var det danske socialdemokrati meget orienteret mod en fredsslutning, som ikke ødelagde Tyskland. Det var baggrunden for, at

¹ Aleksander Kan: *Nikolaj Bucharin och den skandinaviska arbetarrörelsen*, Uppsala 1991.

redaktøren af *Social-Demokraten* F.J. Borgbjerg i april 1917 rejste til Petrograd på fredsmission. Socialdemokratiet var i begyndelsen positiv overfor bolsjevikerne, eller maksimalisterne som de kaldtes. Oktoberrevolutionen sås som en fredsrevolution og blev hilst velkommen af Borgbjerg. Først da den konstituerende forsamling blev sendt hjem i 1918 skiftede man til et anti-bolsjevikkisk standpunkt.

2. Socialistisk Arbejderparti (SAP) 1918-19

Marie Nielsen brød ud af Socialdemokratiet omtrent på dette tidspunkt (marts 1918) og dannede Socialistisk Arbejderparti (SAP) bl.a. med økonomisk hjælp fra Stockholmskommissionen, dvs. i realiteten fra russerne. Penge blev fordelt via de svenske venstresocialister, og det var store beløb, der blev pumpet i det første danske forsøg på at holde et revolutionært pro-bolsjevikkisk dagblad (*Klassekampen*) kørende. Det er formentlig denne personlige kontakt til det bolsjevikkiske miljø, som gør, at Lenin i 1919 har Marie Niensens lille danske parti på listen over dem, som skal indbydes til den konference, som blev grundlæggelsen af Komintern. Til Chicherin skriver han 27.12.18 at fra Danmark skal han invitere "den danske socialdemokratiske gruppe (Marie Nielsen) og syndikalisterne, tæt på bolsjevismen"².

Forbindelserne via svenskerne til Zimmerwald var også, hvad der skaffede formanden for SUF, Ernst Christiansen, som én af de første en studierejse til Rusland i efteråret 1918. Det var Frederik Ström, der skaffede ham invitationen og muligvis ham, som førte ham sammen med Litvinov i Stockholm, da de skulle med samme skib til Petrograd³. Efter sin hjemkomst skrev Christiansen den første pro-bolsjevikkiske rejseberetning fra det nye Rusland.⁴

3. Venstresocialistisk Parti bliver til Danmarks Kommunistiske Parti 1919-21

² Lenin: *Collected Works*, bd. 42, 121.

³ Christiansen, Ernst: *-men det gik anderledes*, Kbh. 1960, s.88f.

⁴ Christiansen, Ernst: *I Bolchewikernes Rusland. Indtryk fra en Studierejse*, SUF, Kbh. 1919.

Socialistisk Arbejderparti blev aldrig medlem af Komintern (KI) og var opløst inden anden KI-kongres løb af stablen. På det tidspunkt var Venstresocialistisk Parti (VSP) blevet dannet på grundlag af SUF og SAP med Ernst Christiansen som formand, men uden Marie Nielsen. Hun havde indenfor rammerne af den syndikalistiske Fagoppositionens Sammenslutning dannet Kommunistisk Lærerklub, den første organisation der kaldte sig kommunistisk i Danmark.

I forbindelse med russernes forsøg på at bryde blokaden mod deres land og få handel og anerkendelse kom Litvinov i november 1919 til Danmark⁵. Her udfoldede venstrefløjen forsøg på gennem ham at knytte forbindelser til russerne. Både det nydannede VSP og Kommunistisk Lærerklub var i kontakt med ham.⁶

På Kominterns anden kongres i 1920 deltog både VSP og Kommunistisk Lærerklub med henholdsvis Aage Jørgensen og Marie Nielsen som repræsentanter. Herfra starter det forløb, som gør VSP til medlem af Komintern gennem godkendelsen af optagelsesbetingelserne og ændringen af partiets navn til Danmarks Kommunistiske Parti (DKP). Men denne beslutning er i første række formel. I selve diskussionen på den partikongres, som skal anerkende de 21 betingelser, fejer Ernst Christiansen kritikken til side, f.eks. om nødvendigheden af periodiske udrensninger, med at det jo altid kan diskuteres, hvordan det skal forstås. I en vis forstand går resten af 20'erne med at få DKP til at forstå, at dét slet ikke står til diskussion. Samtidig udvikler kommunismen sig fra et oprindeligt verdensrevolutionært koncept til en organisation, som mere og mere bliver et udenrigspolitisk instrument for den sovjetiske stat.

Den danske venstresocialisme var i flere henseender af svensk oprindelse. Den var næppe nogen revolutionær ideologi, men en slags venstrereformisme. Der eksisterer i begyndelsen meget livlige forbindelser mellem DNA, SKP og DKP. I Danmark bruger man således norske tryksager, ligesom man i begyndelsen sender medlemmer på skoling i Norge.

⁵ Jensen, Bent: *Danmark og det russiske spørgsmål. Dansk Ruslandspolitik fra bolsjevikernes magterobring til anerkendelsen af det bolsjevikiske regime de jure*, Århus 1979.

⁶ Se Houmann, Børge og Thing, Morten: *Venskab og Revolution. Martin Andersen Nexøs og Marie Nielsens venskab og politiske virke 1918-24*, Kbh. 1990, s. 91f.

Og hvad angår forbindelserne til Moskva, så går de i høj grad via Sverige. Fuldstændig som i SAPs dage.

4. Dansk kommunisme 1921-30

Der eksisterer imidlertid også revolutionære positioner. Dels har vi den revolutionære syndikalisme, dels de konsekvente antimilitarister, også er der jo Marie Nielsen. Enkelte af disse er medlemmer af DKP, andre er i FS. I Kulissen arbejder Marie Nielsen og Martin Andersen Nexø via Nexøs russiske kontakter på at få en føderation i stand mellem DKP og FS. Forberedelsen hertil er at få syndikalisternes leder Chr. Christensen til at gå ind for projektet. I hele dette forløb spiller 'de russiske penge' en vigtig rolle. Når det kommer til stykket er det formentlig udsigten til at få russiske penge, som bevæger Chr. Christensen til at gå ind på føderationstanken. Efter at have fået Komintern med på tanken bliver DKP og FS i 1921 efter afstemningskongresser sammensluttet i en føderation, hvori de hver for sig bevarer deres autonomi indtil et egentligt kommunistisk parti kan konstrueres ud fra denne midlertidige u-kommunistiske løsning. Føderationen får et fælles dagblad (*Arbejder-Bladet*) og 65.000 kr. til at realisere projektet for - et efter datidens målestok formidabelt beløb.

Føderationen mellem DKP og FS var ment som et overgangsfænomen. I den tid den eksisterede skulle der føres forhandlinger om sammenslutning mellem de to meget forskellige organisationer. Ikke alene havde de meget forskellige ideologisk-politiske rødder og erfaringer, modsætninger mellem personerne i de to ledergrupper var også af stor betydning. Hvorom alting er, fører enhedsforhandlingerne ikke til noget resultat, og i januar 1922 kommer det til et kup, som reelt splitter Føderationen i to partier, som hver for sig hævder at være det legitime parti. Begge appellerer de - ovenikøbet med en historisk fremstilling af den revolutionære bevægelses historie - til Eksekutivkomitéen (EKKI) om at anerkende netop deres gruppe. Det ene parti - populært kaldet Møntergadepartiet - havde sin styrke i det gamle DKP, mens det andet - kaldet Blågårdgadepartiet - havde sin styrke i det gamle FS. Det kommer til en skandinavisk konference, hvor det norske og det svenske parti nærmest ser ud til at ville støtte det gamle parti. Men mens konferencen sidder, kommer der repræsentanter, som har været i Moskva, med nye instrukser fra EKKI om en kommission, som skal afgøre sagen.

Hermed havde man fået introduceret et nyt element i konstruktionen af kommunismen i Danmark. Nu blev centret i Moskva mere end hovedkontor, nu blev det også 'central' eller nærmere 'komandocentral'. Med den nye kommission introduceres for første gang Moskva som indgribende instans. Interessant er det iøvrigt, at det i praksis er det finske parti, som sætter det svenske og det norske udenfor og bestemmer over det danske. Det er nemlig Otto Wille Kuusinen, som kører sagen i KI, mens det er Kullervo Manner, som leder den nye kommission. Hermed demonstreres ikke kun en ny side af 'Moskvas' betydning som 'central', men tillige en modsætning mellem to kommunistiske kulturer i Norden: en venstresocialistisk med støtte i Skandinavien og en 'bolsjevistik' med støtte i Finland.⁷

Krisen i Danmark finder ikke nogen umiddelbar løsning, selvom det kommer til en anerkendelse af Blågårdsgadepartiet. Først i 1923 får man de to små grupper lagt sammen igen til ét parti, men uden at der er fremkommet et samlende politisk grundlag. Det afgørende,

⁷ Se Jacobsen, Kurt: *Mellem København og Moskva*, Kbh. 1989.

der er sket i konstruktionen af kommunismen, er indtil videre: 1. introduktionen af de russiske penge, som meget hurtigt bliver en nødvendighed 2. introduktionen af Moskva-centralens overhøjhed og knyttet hertil 3. den begyndende influx af russisk-bolsjevikisk politisk kultur.

Betydningen af de to sidste punkter belyses måske bedst i forbindelse med danskernes kendskab til ExR'erne (Eksekutivrepræsentanterne)- denne periodes særkende. Da Marie Nielsen bliver ekskluderet af Møntergadepartiet begynder hun at udgive et teoretisk tidsskrift *Kommunistisk Internationale*, som der var hårdt brug for i det danske miljø. I forbindelse med den svenske partikrise, hvor Zeth Höglund presses ud, kommer ExR Pepper (Jozsef Poganyi) fra Sverige til Danmark og lukker tidsskriftet, fordi Marie Nielsen i en kritisk artikel om Höglund havde skrevet noget positivt.⁸ Denne nye norm om absolut lydighed - også når den var fornuftstridig - var i modstrid med den politiske kultur på venstrefløjen i Danmark, som så meget andet der blev importeret fra den bolsjevikiske kultur. Det skyldtes ikke blot, at bolsjevikkerne havde været et illegalt parti. Det skyldtes især, at den danske venstrefløj var dannet i opposition til Socialdemokratiets mangel på demokrati. Både FS, SAP og VSP havde derfor som en integreret del af sin politiske profil at understrege det demokratiske ved sin struktur. Og ser vi på udviklingen i DKPs love op gennem 20'erne sker der en karakteristisk udvikling fra en understregning af medlemmernes rettigheder overfor ledelsen til en understregning af ledelsens rettigheder overfor medlemmerne. Der sker simpelthen en omvendning af retsforholdets retning.

Perioden 1924-30 er i det danske parti præget grundlæggende af 3 størrelser: for det første en fløj i partiet med støtte især i provinsafdelingerne, som viderefører venstresocialismen. Den ledes af Ernst Christiansen og Sigvald Hellberg, som er formænd 1924-26 og 1926-27. For det andet en fløj med støtte især i København, som viderefører en aktivistisk linje fra bl.a. SAP, FS og antimilitarismen. Den ledes af Richard Jensen og Thøger Thøgersen, som er formænd i 1927 og 1927-30. Endelig er der EKKIs forskellige sekretariater (germanske sproggruppe, Skandinaviske føderation), som sender udsendinge til Danmark for at træffe beslutninger i det spegede danske morads. Først støtter EKKI 'højrefløjen'. Så støtter man 'venstrefløjen'. Og så overtager EKKI simpelthen magten.

⁸ Thing, Morten: "Danmarks eneste kommunist". Marie Nielsen 1875-1951. Thing, Morten: *Portrætter af 10 kommunister*, Kbh. 1996, s.8-97.

Der er en del rejseri mellem København og Moskva. Oslo og Stockholm er helt ude som relæ-stationer. Det drejer sig både om danskere, der rejser til Moskva, og om udsendinge, som rejser til København. I 1928 introduceredes et helt nyt element i denne rejsestrategi. For at få gang i bolsjeviseringen sendte EKKI i 1928 den tyske kommunist Richard Sorge til Danmark for at lede bolsjeviseringen. Han fik fast ophold i Danmark i flere måneder for at lede omlægningen fra geografisk bestemte afdelinger til industrielt bestemt celler.⁹ Det holdt hårdt. Der var ganske enkelt for få store arbejdspladser i landbrugslandet Danmark med tilpas mange kommunister til, at man kunne danne bedriftsceller, så de fleste af de nye celler blev gadeceller, som jo bare var geografiske afdelinger med et russisk navn.

En andet nyt og væsentligt træk, som introduceres i denne periode, er skoling i Moskva. Det var begyndte med, at Aksel Larsen som den første dansker blev sendt på skolingsophold i Moskva. Og senere fulgte flere efter på Leninskolen eller Vestuniversitetet. Disse skolingsophold var vigtige i flere henseender. Dels var der som regel tale om arbejdere med meget kortvarig skolegang for hvem et år på skolebænken betød meget for den senere 'intellektuelle' rolle, der måske ventede dem i partiet. Dels var der tale om, at Moskvacentralen ikke mindst efter omsvinget i 1928 i KIs politik, på denne måde havde meget lettere ved at præge kommende ledere i selve deres politiske tænkning.

I EKKI var der megen utilfredshed med Thøger Thøgersens ledelse af det danske parti. Det var ikke tilfredsstillende med hans udmøntning af ultravenstrepolitikken. Helt galt gik det efter folketingsvalget i 1929, hvor DKP opnåede sin laveste tilslutning i 20'erne. Det akcentuerede EKKIs utilfredshed. Der førte til at EKKI ved juletid 1929 sendte DKP et åbent brev (som offentliggøres på forsiden af *Arbejderbladet* 3.1.30), som reelt afsætter Thøgersen-ledelsen. EKKI udstationerede nu den tyske (sønderjyske) kommunist Heinrich Wiennecke i København, som manøvrerede DKP gennem de følgende fraktionskampe.¹⁰ EKKI havde efter det åbne brev indsat en ny ledelse bestående af 'bedriftsarbejdere'. Umiddelbart førte interventionen til, at den gamle 'højrefløj' forlod partiet, og de fleste blev optaget i Socialdemokratiet igen. Men det interessante er, at det endelige udfald af fraktionskampene ikke var tilsigtet eller ønsket af EKKI, nemlig at Aksel Larsen blev den nye formand. Larsen havde under sit ophold i Sovjet 1925-29 i en periode støttet oppositionen i VKP(b) og var blevet sendt hjem med dårlige anmærkninger i karakterbogen og med en henstilling om ikke at gøre ham til leder. Som en direkte følge af partikampen blev Thøger Thøgersen sendt i eksil i Moskva, hvor han måtte opholde sig indtil 1936. Denne metode, som kendes fra andre partier, var endnu ikke blevet brugt i forhold til det danske.

⁹ Bloch-Poulsen, Jørgen og Thing, Morten: *Danmarks Kommunistiske Parti 1918-1941*, Kbh. 1979.

¹⁰ Jacobsen, Kurt: *Moskva som medspiller. DKP's gennembrud og Aksel Larsens vej til Folketinget*, Kbh. 1987.

5. Andre organisationsformer 1920-30

Der etableres i forbindelse med dansk kommunisme andre typer af forbindelser end selve partiforbindelsen. I 1921-22 startes under Willi Münzenbergs ledelse det, som bliver til Internationale Arbejderhjælp. Den får en aflægger i Danmark allerede i 1921, hvor Nexø og Marie Nielsen starter Komitéen for Hjælp til Rusland, som indsamler ret store beløb til hjælp for de sultende i Rusland. Tilsvarende findes Kvindekomitéen som indsamlede store mængder af brugt tøj til nødlidende i Rusland. Dette arbejde fører frem til den første form for venskabsforening, Komitéen for økonomisk og kulturelt Samkvem med Rusland. Den får imidlertid en kort levetid. Men i 1924 grundlægges Dansk-Russisk Samvirke, den venskabsforening, som under navn af Landsforeningen til samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen eksisterede helt frem til Sovjets opløsning. Endelig oprettes i 1928 en dansk afdeling af Røde Hjælp.

Vigtigere er måske de sovjetrejsendes betydning. Martin Andersen Nexø udgav i 1923 bogen *Mod Dagningen* om en rejse til Rusland. Den fik en kæmpe betydning, ikke kun fordi han var én af de få, som havde været der og skrevet om det. Nexø grundlagde en særlig måde at se på den russiske virkelighed, som han kaldte at *læse fremad*, dvs. at få øje på de træk i virkeligheden, som (tilsyneladende) pegede fremad mod det nye samfund. Herved var han med til at forme den særlige type rejseberetning, som udkommer i hundredvis gennem de næste 60 år.

Endelig begyndte russerne i 1925 at invitere delegationer på rundrejse i Sovjet. Den første delegation var en arbejderdelegation, som var i Rusland i november 1925. Den udgiver, da den kommer hjem en rapport fra sin rejse, som russerne givetvis selv har betalt for. Både delegationsrejsen og delegationernes rapporter kommer til at indgå i formningen af det offentlige billede af Sovjet.¹¹

6. Dansk kommunisme 1930-1940

I midten af 1931 etableres en ny ledergruppe i DKP med Aksel Larsen, Martin Nielsen og Arne Munch-Petersen. De er alle tre uddannet i Moskva, men nyder som sagt ikke EKKIs tillid i samme udstrækning. Når ledelsen alligevel fortsætter, så skyldes det simpelthen, at det er den første succesrige ledelse, partiet har haft. Efter en stærk arbejdsløshedsbevægelse, som blev basis for deres erobring af magten ledte de partiet frem til dets parlamentariske gennembrud i folketingsvalget i 1932, hvor DKP fik 2 mandater.

Efter Heinrich Wienneckes ophold i Danmark under krisen, ser det ud til, at ExR-systemet stort set forsvinder i DKP. Moskva griber stadig ind, men det er dels gennem telegrammer og breve, dels gennem ledernes besøg i Moskva til forhandlinger, men også via partiets fastrepræsentant ved EKKI.

¹¹ Thing, Morten: *The Russian Revolution and the Danish Labour Movement. Socialismo storia: L'urss il mito le masse* 3/1991, s.177-219.

Selvom perioden 1930-40 rummer flere afgørende ændringer i KIs politik, så det afgørende træk ved denne periode set ud fra vinklen relationen mellem Moskva og København simpelthen det faktum, at DKP har en formand, som er gennemgående kritisk overfor politikken og en formand, som EKKI ser på med meget kritiske øjne.¹² Dette problem tilspidses afgørende, da Aksel Larsen viste sig at være modstander af folkefrontspolitikken i Danmark. Han mente - meget realistisk - at det var umuligt for DKP at komme i enhedsfront med det store socialdemokrati. Ved valget i 1935 fik Socialdemokratiet 46% af stemmerne, DKP 1,6%. Men ifølge EKKI skulle der drives folkefrontspolitik i Danmark, og i juni 1937 blev Aksel Larsen kaldt til Moskva til belæring. Han kom på et tidspunkt, hvor terroren var igang, og selve det faktum, at der står trotskist i hans spravka fra kadreafdelingen, var nok til at sikre ham et lejrophold eller et nakkeskud. Han tolkede det selv sådan, at NKVD havde bestemt sig til at arrestere ham, men at nogen (formentlig Dimitrov) lagde sig imellem, fordi han var medlem af det danske folketing. Han overlevede og rejste hjem med pålæg om at føre folkefrontspolitik. Og det gjorde han så. Det politik, han fremlagde blev iøvrigt den første markering i partiets historie af, at det er et *dansk* parti.

Aksel Larsen blev ikke arresteret af NKVD, men det gjorde i stedet Arne Munch-Petersen. Han havde siden 1935 været partiets faste repræsentant ved EKKI og stod til at blive afløst. I forbindelse med anklagen om at der var gået trotskisme i den danske partiledelse, arresteredes Munch-Petersen og blev underkastet forhør og tortur for at indrømme, at han var trotskistspion. Han døde i fængslet i 1940 af tuberkulose. Inden da havde 4 betroede medlemmer af DKPs ledelse fået besked om, at han var arresteret som spion. De holdt hemmeligheden for sig selv, røbede det ikke for nogen, end ikke for Munch-Petersens kone, som først fik sandheden at vide i slutningen af 80'erne.¹³ Med Munch-Petersens arrestation var relationerne mellem DKP og Sovjet gået ind i en ny fase. At Sovjet udøvede jurisdiktion over danske kommunister, som om de var forbrydere var et helt nyt element. Og Munch-Petersen var ikke den eneste, omend den kendteste. Flere danske kommunister endte i lejr og flere omkom der, bl.a. den tidligere nævnte Nikolaj Klass og hans kone.

¹² Standardværket er her Jacobsen, Kurt: *Aksel Larsen-en politisk biografi*, Kbh. 1993.

¹³ Sohn, Ole: *Fra Folketinget til celle 290. Arne Munch-Petersens skæbne*, Kbh. 1991.

En anden udløber af magtkampen 1930-32 end truslen mod Aksel Larsen var Moskvas håndtering af rivaliteten mellem Larsen og Richard Jensen. Jensen havde været formand i 20'erne og tilhørte den detroniserede ledelse i 1930. Men han var en vigtig person i ISH (International of Seamen and Harbourworkers), en KI-organisation for søfolk. Denne organisation havde på én eller anden måde en betydning for det hemmelige arbejde, som udførtes af OMS-afdelingen i KI. Selvom han altså tilhørte den detroniserede ledelse, blev han af Moskva sikret en plads i CK 30'erne igennem. Han spillede en rolle i opbygningen af den danske Wollweber-organisation, som i 1938 stod bag et sprængstoffattentat mod to trawlere bygget i Frederikshavn til den spanske republik. De blev saboteret for at ikke Franco skulle få dem. Aksel Larsen var af gode grunde ikke orienteret, og attenuet, som meget hurtigt blev sat i forbindelse med DKP, kom partiet meget på tværs.¹⁴

7. Andre organisationsformer 1930-40

Røde Hjelpe kom til at spille en vigtig rolle i 30'erne p.g.a. af de mange flygtninge, der kom fra Tyskland. Hertil kom en lang række ad hoc organisationer, som tjente det anti-fascistiske arbejde.

Et særligt aspekt opstod som følge af Hitlers magtovertagelse, da nogle af KIs kontorer flyttedes til Købehavn fra Berlin 1933-34. Både Vestbureauet og ISHs kontor lå et stykke tid i Købehavn. Der knyttedes en række subversive tråde til DKP og omegn. Vigtigst er vel her, at det forbudte estiske kommunistparti en tid havde sin ledelse i Købehavn. Den havde forbindelser til danske kommunister. Og da der opstod rygter om forræderi i ledelsen, besluttede nogle af dem at ombringe én af de andre. Det førte til det berømte mord i Kongelunden. Her havde nogle danske kommunister medvirket og blev dømt i den efterfølgende proces.¹⁵ Også det illegale polske kommunistparti havde repræsentanter i Købehavn, hvis tilstedeværelse længe blev antaget at have haft en indflydelse på Munch-Petersens forsvinden.

Nævnes bør det, at DKP i mellemkrigstiden havde succes med at knytte en større

¹⁴ Nørgaard, Erik: *Drømmen om verdensrevolutionen. Komintern og de revolutionære søfolk*, Lyngby 1985; *Truslen om krig. Komintern, Folkefront og 5. kolonne*, Lyngby 1985; *Krigen før krigen. Wollweber-organisationen og skibssabotagerne*, Lyngby 1986; *Krig og slutspil. Gestapo og dansk politi mod Kominterns "bombefolk"*, Lyngby 1986.

¹⁵ Nørgaard, Erik: *Mændene fra Estland*, Kbh. 1990. Nørgaard, Erik: *Mordet i Kongelunden*, Kbh. 1991.

gruppe af moderne intellektuelle til sig. De fleste er ikke medlemmer af DKP, men ser kommunismen og Sovjet som et modernistisk projekt i samfundsmålestok, som på sæt og vis står i forbindelse med andre modernistiske projekter som moderne kunst, jazz, anti-autoritær opdragelse, seksuel frigørelse, psykoanalyse osv. Hele dette *kulturradikale* projekt knyttes i en slags allianceform til DKP.¹⁶ Fra 1935-39 knyttes denne gruppe sammen i organisationen Frisindet Kulturkamp på et anti-fascistisk grundlag med betydning for modstandskampen under krigen.

8. Dansk kommunisme 1940-45

Pagtpolitikken var umiddelbart svær for DKP at omsætte i praksis og førte i øvrigt til en del frafald. Værre var det imidlertid med betydningen af vinterkrigen mellem Sovjet og Finland, hvor danskerne spontant stod på finnernes side, dog ikke DKPerne.

Pagtpolitikken varede ved til et stykke ind i krigen, hvorefter KI begyndte at ændre signaler også overfor for DKP i retning af national kamp. Vigtigere var det imidlertid, at hurtigt efter Danmark blev besat den 9. april 1940 besværliggjordes kontakten med centralen i Moskva. Det førte umiddelbart til, at Aksel Larsen skaffede sig af med Richard Jensen uden af EKKI kunne blande sig. I den følgende tid etableredes en telefonkontakt med Danmark, kan vi se af arkiverne i Moskva. Radiokontakt blev også etableret, men blev aldrig velfungerende. Efter den 22.6.1941 gik DKP under jorden, og det førte i løbet af det næste halve års tid til at der oprettedes nye forbindelsesveje. DKP oprettede et kontor i Sverige, som via den sovjetiske ambassade i Stockholm er i forbindelse med Moskva. Hertil kommer, at Martin Andersen Nexø (som sad i CK) flyttede til Moskva og muligvis har formidlet til Stockholm. At Komintern opløses i 1943 registreredes med lettelse af DKP, og det blev i Danmark optakten til etableringen af en national front i modstandskampen.

En del af de danske kommunister føres til KZ-lejren Stutthof i Østpommeren. Herfra blev de, da krigens ophør nærmede sig, drevet de ud på landevejene i marts-april 1945. Da Den Røde Hær indhentede 'Døds-marchen' samlede den tre medlemmer af DKPs ledelse op og sendte dem til Moskva på rekonvalescens. Her havde de en række samtaler med Dimitrov inden de i juni 1945 kom hjem til Danmark. Vi ved endnu ikke, hvad disse samtaler drejede sig om. Men formentlig om kommunistisk politik i efterkrigstiden.

9. Dansk kommunisme 1945-1958

DKP kom ud af krigen i en helt anden skikkelse, end det gik ind. Partiets bidrag til modstandskampen var uafviseligt og opslutningen var stor. Det sad endog i befrielsesregeringen. Sovjet nød almindelig anerkendelse for sin indsats i krigen og som allieret.

For DKP var relationen til Sovjet blevet formelt ændret ved KIs nedlæggelse. Nu lå

¹⁶ Thing, Morten: *Kommunismens kultur. DKP og de intellektuelle 1918-1960*, Kbh. 1993.

hovedkvarteret ikke længere i Moskva. Formelt var kommunismen ikke længere et verdensparti, men en bevægelse af ligestillede partier, som kunne kontakte hinanden i ligesidede relationer. Men én ting var det formelle, noget andet var det faktiske.

I praksis var meget alligevel det samme, om end kommandovejene skiftede. I virkelighedens verden var SUKP og Sovjet kommet ud af krigen med en enorm autoritet. Alene af denne grund var SUKP indiskutabelt kommunismens ledende parti. Selv en kritisk Mao Zedong anerkendte dette. For Aksel Larsen betød krigen en ændring i hans holdning til SUKP. Han var ikke længere kritisk. Umiddelbart efter krigen slog DKP ind på en linje, som nedtonede det særlige ved DKP og som var egnet til en dialog med Socialdemokratiet - også efter de mislykkede enhedsforhandlinger i sommeren 1945. Men partiet svingede hurtigt over på en linje, som var helt unison med den sovjetiske.

'Det nye system' bestod af en udenrigsafdeling (senere international afd.) under SUKP, som via ambassaderne, KGB og rejser stod i forbindelse med de enkelte partier. I SUKPs arkiv ser vi nu indberetninger fra den russiske ambassadør i København af samtaler med ledende danske kommunister. I disse samtaler gav de udtryk for, hvad de i øvrigt også gjorde i breve, at de forventede at blive vejledt af SUKP. I begyndelsen var det den gamle danske Komintern-mand Georg Laursen (Moltke), som vurderede de skandinaviske lande, men relativt hurtigt udstyredes udenrigsafdelingen med specialister, uddannet til dette arbejde.

Vi ser da også DKPs politik være meget påvirkelig overfor sovjetiske omsving. Det drejer sig om omsvinget overfor Jugoslavien (hvor DKP måtte makulere en nytrykt bog, som var positiv overfor JKF), det drejer sig om to-lejr-teorien, som introduceres sammen med Kominform, det drejer sig om folkedemokrati-modellen i det nye DKP-program fra 1952, det drejer sig om Lysenko, arbejdslejr-diskussionen, processerne i Østeuropa, lægeprocesserne osv. osv.

Den politiske afhængighed, som understreger Moskva som de facto kommandocentral, underbygges af den *økonomiske afhængighed*. De første 2-22 år efter krigen gik det økonomisk godt for DKP. Men fra 1945-48 mistede partiet mere end halvdelen af medlemmerne og *Land og Folks* oplag faldt til mindre end det halve. Valget i 1947 halverede DKPs mandater fra 18 til 9. Der måtte spares. Vi ved ikke præcis, hvordan støttesystemet fungerede de første år, kun at nogle af de store partier i hvert fald fik direkte tilskud. Men fra 1950 oprettes en fond, hvortil Kina og flere af de østeuropæiske lande bidrager. Reelt ser det ud til, at SUKP administrerer fondens midler. DKP får i begyndelsen ikke så meget, men får så til gengæld fra Østtyskland, f.eks. en ny trykmaskine til avisen.¹⁷ Fra 1957 optrappes imidlertid DKPs betydning i forhold til de andre skandinaviske partier at dømme efter tilskuddets størrelse. Det ser ud til fra da af at have ligget på 3,5-4 mio kr.

¹⁷ Om hele problematikken med pengene se: Thing, Morten: Kommunisternes kapital, *Arbejderhistorie* 3/1995, s.1-13.

omregnet til 1992 niveau. Her taler vi kun om det direkte økonomiske tilskud, som blev udredet i dollars. Dertil kom så i mange former tilskud af forskellig art i rubler eller anden østvaluta.

Stalins død ændrede givetvis relationerne mellem partierne, men vi ved endnu ikke præcis hvordan. Men en vis selvstændighed kan man måske antage udviklede sig. I hvert fald viste forløbet af krisen 1956-58, at Aksel Larsen igen var blevet kritisk. Den 20. partikongres havde et efterspil omkring 'den hemmelige tale'. Fra utilfredsheden med kommunikationsformen i forbindelse med den 20. kongres udviklede der sig som bekendt en krise, som endte med at splitte DKP. I forbindelse med den første invasion i Ungarn, tog forretningsudvalget afstand fra invasionen; men man godkendte så invasion nr. 2. I august 1957 var en dansk partidelegation i Moskva for at forhandle om dette med Boris Ponomarev, der var blevet leder af den internationale afdeling i SUKP. På dette møde fremførte Aksel Larsen sine særstandpunkter om atomfaren og foreslog russerne, at de skulle indlede et ensidigt atomprøvestop.

Formentlig er det noget nyt, at partiledere fandt på at fremføre afvigende standpunkter overfor SUKP. Men partiet var også midt i et opgør, hvor Moskva havde valgt side for flertallet, Aksel Larsens modstandere. Selve opgøret deltog Moskva i, bl.a. på den måde, at *Pravda* den 17. oktober 1958 offentliggjorde en artikel af lederen af det hollandske kommunistparti Paul de Groot om Larsen. Herved blåstemplede man de Groots anklage for revisionisme og højreopportunisme. Brugen af et andet parti i kampen er et nyt træk, som hænger sammen med 'det nye system'.

10. Dansk kommunisme 1959-90

Tresserne blev en hård periode for DKP. Det var blevet reduceret til et lille parti, mens Aksel Larsens Socialistisk Folkeparti voksede og voksede og opnåede 'arbejderflertal' sammen med Socialdemokratiet.¹⁸

Karakteren af relationen mellem SUKP og DKP ændredes ikke væsentligt i 60'erne. DKP var i striden med de kinesiske kommunister på SUKPs side og bortset fra i to tilfælde - Khrustjovs detronisering og invasionen i Tjekkoslaviet i 1968 - var DKP én af SUKPs mest trofaste støtter. Faktisk bliver DKPs rolle i flere tilfælde dén, det hollandske havde spillet i 1958. DKPs ledende ideolog, Ib Nørlund, bliver trukket ind i inderkredsen gennem redaktionen af *Verden Rundt* i Prag. Han bliver i mange tilfælde sendt som 'repræsentant for DKP' til andre partiers kongresser for at udlægge den rette linje. Ikke mindst i 70'erne står han som SUKPs talerør i kampen mod eurokommunismen.

I 70'erne oplever DKP en ny opblomstringsperiode. Som et følgefænomen til ungdomsoprøret og det nye venstres opblomstring, får DKP et nyt parlamentarisk

¹⁸ Larsen, Steen Bille: *Kommunisterne og arbejderklassen. Danmarks kommunistiske Partis rolle i dansk arbejderbevægelse - en politisk biografi*, Kbh. 1977.

gennembrud og en masse nye medlemmer. De nye medlemmer er socialt set nogle andre end de gamle. De er studenter og pædagoger, og andelen af arbejdermedlemmer falder for første gang til under 50%. De unge medbringer også en anden kultur, præget som de er af deres opvækst i en demokratisk velfærdskultur. Det kommer til en lang række sammenstød (og dertil hørende eksklusioner og udmeldelser) som følge af den gamle ledelses centnertunge vægt på magten. Der skal ikke ske nogen ændringer i den kommunistiske politik og kultur.

Krisgenerationens manglende evne til at omstille sig blev også DKPs dødsdom. Oppositionen i partiet fik vind i sejlene med Gorbatjov-æraen og vandt i slutningen af 80'erne flertallet i ledelsen. Denne kamp handlede ikke direkte om forholdet til Sovjet. Også oppositionen akcepterede SUKPs centrale rolle i kommunismen, ligesom den, da den kom til magten, akcepterede de russiske tilskud. Kampen handlede imidlertid indirekte om forholdet til Sovjet. Oppositionen ønskede på en måde formalia gjort til realia: den ønskede en større selvstændighed til DKP, således at bevægelsen de facto bestod af ligeværdige partier. Men i denne proces skete der en samtidig destruktion af Sovjet som utopisk modbillede til kapitalismen. Under Gorbatjov blev fortiden i stigende grad tematiseret *som den havde været*. F.eks. udkom Kurt Jacobsens afhandling *Moskva som medspiller*, som insisterede på, at Aksel Larsen havde reddet DKP fra at blive udslettet som parti. Der kom artikler i *Land og Folk* som fortalte åbent om livet under terroren. Oppositionen nærmede sig efter den var kommet til magten mere og mere til det standpunkt, at uden forholdet til Sovjet var DKP det samme politisk set som SF i 1959-60.

I dag eksisterer DKP indenfor rammerne af samarbejdet Enhedslisten - de rød/grønne og er repræsenteret i Folketinget. Men som selvstændig organisation eksisterer partiet næsten ikke mere. Der er dannet et nyt kommunistparti - Kommunistpartiet i Danmark (KPiD) - som forvalter den gamle kommunistiske identitet.

Man kan sige, at perestrojka-processen, fra Gorbatjov over murens fald til opløsningen af Sovjet, førte til opløsningen af DKP. Men man kan med lige så fuld ret sige, at opløsningen kom indefra og kun blev fremskyndet af perestrojka.

Funktion og relation: en slags afslutning

Der har i kommunismeforskningen frem til omkring 1980 været lagt megen vægt på at opfatte Sovjet som et totalitært samfund og den kommunistiske bevægelse og de enkelte partier som monolitter. Åbningen af de russiske arkiver og ikke mindst komparative studier har vist, at ingen af disse antagelser holder stik. Det homogene præg var i meget høj grad en ideologi, som systemet og bevægelsen selv understøttede bl.a. som disciplineringsmiddel.

De kommunistiske partier opstod alle steder ud af nationale traditioner og blev gennem Komintern indføjet i et verdensrevolutionært koncept. I hvor høj grad dette påvirkede de enkelte partier kan kun afdækkes i konkrete analyser. Men det er givet forskelligt i hvert enkelt tilfælde. Dette verdensrevolutionære koncept ændres imidlertid i løbet af tyverne i takt med udviklingen af det stalinistiske diktatur. Hermed ændres den sovjetiske interesse i den kommunistiske bevægelse. Den får nu mere og mere en karakter af udenrigspolitisk instrument udadtil og propagandainstrument indadtil i Sovjet: beviset på at Sovjet havde venner i verden.

De kommunistiske partier har i første række udfyldt funktioner i deres egne samfund. Uden denne funktion var de ikke brugbare for russerne. Uden en forankring og selvstændig national profil ville de ikke kunne fungere som 'oversættelsesinstanser' for russisk propaganda. Spørgsmålet er imidlertid, om man i SUKP nogen sinde har underkastet udgifterne til den kommunistiske verdensbevægelse en rationalitetsanalyse. Man må snarere

forestille sig, at bevægelsen fortsat har 'eksisteret' i det gamle sprog med hele det register af nostalgi, som revolutionstidens sprog og begreber har repræsenteret for sovjetbureaukraterne. At bevægelsens rationale for systemet reelt har været et andet behøver ikke at modsige dette.

I Danmark er der ingen tvivl om, at DKP har udfyldt en række specifikke historiske funktioner i Danmark (f.eks. rollen som opposition i fagbevægelsen; modstandsbevægelsen 1942-45 osv.), som har givet partiets dets egentlig autoritet. Men udover denne funktion, har relationen mellem Sovjet og DKP betydet, at DKP også havde en 'oversætterfunktion' for sovjetisk politisk tankegang. Forskellen mellem de to funktioner er årsagen til den manglende monolitisme. Uden lokale forskelle i Danmark kunne DKP nemlig ikke tilpasse sig lokale forskelle i mulighederne. Fremtidige analyser af kommunistiske partier bør efter min mening lægge meget større vægt på den faktiske kompleksitet og forlade den ideologisk konstruerede monolitisme og totalitarisme.